

MAREK JAKOUBEK
TEORIE ETNICITY. ČÍTANKA TEXTŮ

Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 733 s., ISBN: 978-80-7419-185-5.

Znalost cizích jazyků je u nás stále ještě pod evropským průměrem. Stejně je tomu i s dostupností starší odborné literatury. Připočteme-li k tomu i nechuť mladší generace adeptů společenských věd pracovat v knihovnách, stačí to k pochopení, proč potřebujeme vydávat čítanky, které v českém překladu přibližují našemu čtenáři starší i novější názory na řešení klíčových problémů toho onoho vědního oboru. Čítanka antropologických textů *Teorie etnicity*, kterou vydal v loňském roce Marek Jakoubek, je významným příspěvkem především k rozvoji antropologie u nás, ale má být přínosem také k české všeobecné vzdělanosti. Textů od „opravdových“ antropologů u nás vyšlo poměrně málo a ještě méně pak k problematice etnicity. Čítanka tohoto druhu, pořízená odborníkem a vybavená jeho vysvětlujícím zasvěceným úvodem je pro mladý obor významná a užitečná také strategicky: jako jakási vizitka vědeckosti a úrovně tohoto oboru.

Byl jsem požádán, abych se zamyslel nad touto čítankou textů *Teorie etnicity*. Mám zde za prvé předložit pohled autora obdobné čítanky vydané před deseti lety k teoriím nacionalismu, kterou Marek Jakoubek označuje za svoji inspiraci. Za druhé se mám svěřit s dojmy historika, který považuje interdisciplinární spolupráci za požadavek doby, ale s autentickými antropologickými texty pracoval poměrně zřídka.

Nejprve tedy necht se vyjádří autor, který vydal obdobně, ale nikoli shodně koncipovanou čítanku. Mým cílem nebylo zpřístupnit ukázky z klíčových děl reprezentativního souboru autorů jako základ pro kritické studium jejich názorů. Měla to být základní informace o tom, jak ten onen autor uvažoval a argumentoval, tedy informace, která měla sloužit nejen úzce zaměřeným odborníkům, ale i vzdělaným zájemcům jako východisko pro případné studium autentických textů. Nepovažoval jsem tedy za nutné překládat celé texty, ale jen jejich klíčové pasáže. Proto mne nepřijemně překvapuje, když zjišťuji, že odborné práce odkazují na texty přeložené v mé čítance. Jakoubkova čítanka sleduje poněkud odlišný cíl. Počítá především s odborníky a předkládá jim, především mladé generaci antropologů, plné texty, s nimiž lze pracovat jako s odbornou literaturou, a to nejen s jednotlivými studiemi, ale i s celými soubory studií, které přímo či nepřímo na sebe reagovaly. Tím zdůvodňuje své omezení na jistý okruh antropologů, kteří se pokoušejí formulovat teorii etnicity, vycházejíce, při vši rozdílnosti názorů, zhruba ze stejného paradigmatu. Jen z tohoto specifického záměru editorova lze také pochopit, proč jsou do čítanky zařazeni pouze anglosaští autoři. Proto tam nenajdeme klasiky antropologické vědy francouzské a německé, ale ani klasiky anglofonní, jako Clifford Geertz či Donald L. Horowitz.

Jak sám název čítanky napovídá, texty jsou věnované teorii etnicity, nikoli metodám antropologického výzkumu, který je zastoupen jen šesti případovými studiemi v poslední části. To má své opodstatnění: autor upozorňuje, že u nás teorii etnicity nebyla věnována žádná pozornost a pokud tomu tak bylo, dělo se to z hlediska zastaralého esencialistického názoru, který předpokládá odvěkou existenci objektu této teorie — tedy etnické skupiny (etnie, etnické spopolitosti atd.). Naznačuje tím, že jde

především o to, prezentovat špičkové výkony teoretické analýzy a konceptualizace jako hodnotu o sobě.

Nyní k „dojmům historika“. Neboť může zde jít pouze o dojmy, které má neodborník při nahlédnutí do teoretických studií oboru, který nestudoval. Při tom slouží výborně napsaná, přehledně členěná úvodní stať editorova jako jakýsi návod k použití, jako východisko pro pochopení problému, kterému jsou teoretické stati věnovány. Prvou otázkou, kterou si asi každý položí, dostane-li do ruky čítanku tohoto typu, je *kritérium výběru* zařazených studií. Proč byly zvoleny právě tyto stati a nikoli stati jiných autorů? Proč byli vybráni pouze anglosaští (či anglofonní) autoři? V našem případě se nabízí dokonce srovnání — a to s čítankou, kterou vydali před dvěma desetiletími Montserrat Guibernauová a John Rex.¹ Do ní vedle anglosaských autorů zařadili také autory německé, francouzské, ba i čínské. Mezi téměř třemi desítkami autorů této čítanky najdeme jen dva, kteří jsou zastoupeni také v čítance Jakoubkově — R. Brubakera a M. Hechtera — což jsou oba (historizující) sociologové, nikoli antropologové. Vysvětlení lze jistě hledat ve skutečnosti, že editoři nejsou antropologové ani Angličané. Tak se již na počátku rodí nesmělé podezření, zda se pod termínem etnicita rozumí ve všech společenskovědních oborech totéž a zda by tedy naše čítanka neměla nést název *Antropologické teorie etnicity*. Toto podezření zesílí, přečteme-li si závěr editorova textu, kde se jako antropolog distancuje také od etnologie s takovým důrazem, že prostý historik, který nezná pozadí ani prehistorii sporu, má dojem, že etnologové jsou (jen u nás?) reliktem sovětizace² a zároveň jakousi retardovanou odrůdou mrtvé větve společenských věd. Tomu, kdo navykl pracovat pokud možno interdisciplinárně, zní editorův antropologický purismus nepochopitelně.

Prioritu ve výběru má tedy antropologická teorie a autoři zhruba shodně orientovaní na diskusi o teorii. Nepochybují o tom, že sofistikované teoretické vývody, které svým slovníkem, krkolomnými obraty a novotvary³ ve čtenáři neantropologovi vyvolávají pocit méněcennosti, jsou v diskusi mezi samotnými antropology srozumitelné. Žijeme v době, kdy sofistikovaná, logicky dobře nastavená teorie může být cílem sama o sobě, bez ohledu na svoji praktickou aplikovatelnost. Bylo by nespravedlivé, kdybych tvrdil, že většina textů je založena na pouhém teoretizování. Naopak, většinou se pracuje s konkrétními údaji založenými na pramenném výzkumu, ovšem objekty výzkumu jsou natolik různorodé, věcně i geograficky, že mohou najít společného jmenovatele právě jen v abstraktní rovině teorie etnicity.

Pokud ovšem mohu soudit z úvodního, velmi instruktivního a povětšinou i našinci srozumitelného editorova pojednání, produkce teorií etnicity je věru úctyhodná. Ostatně, máme zde paralelu s přebytkem teorií nacionalismu. Této paralely je si M. Jakoubek dobře vědom, stejně jako obdoby mezi vztahem nacionalismus — národ a vztahem etnicita — etnická skupina. Podobně jako nacionalismus (i když ni-

1 M. Guibernau, J. Rex. 2010. *The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge: Polity Press.

2 Zainteresovaný neodborník by ovšem přivítal, kdyby se dověděl něco bližšího o těchto zahrňovaných Bromlejevých názorech na etnicitu.

3 Srov. např. „situacionalistická konceptualizace etnicity“, „součet vlastního reprodukčního úspěchu“, „analytický naturalizátor“.

koli v takové kvantitě), také termín etnicita je užíván tak hojně a v tak rozmanitém, často diametrálně rozdílném kontextu, že obrazně řečeno přerostl badatelům přes hlavu. V posledních desetiletích se rozvíjení teorií nacionalismu stalo do značné míry intelektuální hrou, v níž se uplatňuje „rétorická vata“ stejně jako potřeba posloužit jistému politickému cíli. V tomto bodu má termín etnicita přece jen výhodu v tom, že nebyl tak snadno a tak často zaváděn do jazyka politiky. Již před mnoha lety jsem napsal (a bylo to pak nejednou souhlasně citováno), že trpíme nadprodukcí teorií nacionalismu a nedostatkem konkrétních studií. Po přečtení úvodní stati editorovy se domnívám, že teoriím etnicity hrozí něco podobného.

Je zde ještě jedna paralela, možná zajímavější. Teorie etnicity se vztahují k tak rozdílným souvislostem, regionům, skupinám lidí, že obecně přijatelná definice objektu těchto teorií — tedy samotné etnicity, stejně jako nacionalismu, je nemožná. Zajisté, každá teorie implikuje, že se zabývá jevy a procesy, které jednoznačně definovala. To většina autorů činí, ale potíží je v tom, že definují svůj objekt velmi rozdílně. Proto se již zrodily pokusy o typologii teorií etnicity (včetně definic etnické skupiny), které najdeme zařazeny mezi čítankovými texty. Na rozdíl od teorií nacionalismu, které se vztahují k národu jako zřetelně doložené formaci, o jejíž existenci většina normálních lidí nepochybuje, je objekt teorií etnicity velmi vágní, ba zpochybnitelný: jsou to teprve takové skupiny, které si samy sebe uvědomují, a teorie se zabývá tím, jak samy sebe vidí? Jsou to etnické skupiny „o sobě“ bez ohledu na to, jak se jejich příslušníci sami vnímají? Nebo se stávají předmětem teorie teprve reprezentace těchto skupin v očích jejich okolí, tedy vlastně jen jakýsi diskurs o etnické skupině? Tváří v tvář této chaotické (aspoň v očích neodborníka) pluralitě se mi zdá omluvitelné, že historik si neví rady, které sofistikované teorii má dát za pravdu. Potřebuje pracovat s entitami, které jsou doložitelné v pramenech a za takové situace mu nezbyvá než považovat etnickou skupinu prostomyslně za „neanalyzovanou danost“ a smířit se s tím, že se dostane do zajetí „lidového modelu etnicity“.

Tím se dostávám k otázce, v čem se z tohoto prvního velkého setkání s „opravdovou“ antropologickou teorií etnicity může poučit historik. Vzpomínám na doby, kdy se říkalo, že etnologické výzkumy předmoderních společností umožňují historikovi udělat si představu o tom, jak asi vypadaly společenské i „národnostní“, tj. etnické poměry v Evropě — přesně řečeno na evropském venkově — před mnoha sty lety. Nevím, co by takové jednoduché extrapolaci říkali soudobí antropologové. Na druhé straně nepochybuji o tom, že ono striktně „ahistorické pojetí etnicity“, které podle některých autorů zastával Fredrik Barth, je pravým opakem cíle historikova: postihnout a vysvětlit historickou změnu. Nevím, zda má smysl polarizovat v tomto i jiných případech teorie etnicity na ahistorické a ty, jež připouštějí i studium změny, jako je v čítance zastoupená stať dvojice Glazer — Moynihan. I pro historika je zajímavé, které konstanty se projevovaly ve skupinových postojích lidí i v situacích společenské proměny. Neméně zajímavé a přínosné je jakési „umělé zastavení děje“.

Historik Evropy se zdráhá bezvýhradně přijmout představu, že by mu pomohly teoretické závěry, které jsou založeny na empirickém materiálu Zululandu, Barmy či jižního Thajska, stejně jako bude skeptický k závěrům založeným na příkladech ze života Hausů v Ibadanu či rybářů na Madagaskaru. Pochybuji, že mi pomůže výklad „komercializace etnicity“ ze strany aktérů v současné Africe či „komodifikace tra-

dičního způsobu života“ při studiu evropských etnických procesů, jako např. transformace baskické identity ve 2. polovině 19. století, asimilace karelského etnika nebo různorodosti etnických zdrojů ukrajinského národa. Na druhé straně je nutno brát vážně skutečnost, že jisté konstanty motivace či chování se mohou shodovat bez ohledu na rozdíl v čase a prostoru, poněvadž mají společného jmenovatele — člověka.

Obdobně bychom se mohli ptát, v čem má teorie etnicity význam pro politology či historické sociology. Dovolují si položit kacířskou otázku: nebylo by vhodnější připustit, že antropologický koncept etnicity není jediný správný, a že každý obor si termín „eticita“ definuje s přihlédnutím ke specifičnosti svých výzkumných cílů, metod a pramenů? Příklad: přiznávám, že při práci s termínem etnická skupina mi je bližší přímočará typologie Anthony Smithe, který rozlišuje „etnickou kategorii“ (zhruba jako skupinu definovanou pouze zvenčí) a „etnickou pospolitost (community)“ jako skupinu, jejíž příslušníci jsou si své sounáležitosti vědomí. Zajisté, je možno namítnout, že antropology zajímá etnicita pro ni samu, nikoli ve vztahu k utváření moderního národa, resp. ve vztahu k již etablovanému (multietnickému) státu, jako je to v případě politologů či historiků. To je námitka, kterou nutno bezesporu akceptovat.

Nevím, zda se někdo pokusil překlenout problém vyplývající z oné obrovské různorodosti fenomenů na celém světě, které se zahrnují pod termín „eticity“ tím, že by se pokusil o jejich typologii. Problémem asi bude určení komparativního kritéria jako východiska každé typologie. Bude to alokace podle kontinentů, místo na chronologické ose, sociálně-ekonomická úroveň dané společnosti? Nicméně, teprve pokud bychom takovou typologii měli, bylo by smysluplné, aby historik formuloval otázky a badatelské problémy v rámci některého z typů etnicity. V rámci těchto typů by bylo možné aplikovat komparativní metodu a ptát se například, jaké (a zda vůbec nějaké) symboly užívá etnická skupina, jakou úlohu hraje její vzájemný vztah s vysokou národní kulturou, zda lze zjistit společné zájmy členů etnické skupiny.

Interdisciplinární čítanka Guibernauové a Rexe již ve svém členění signalizuje komparativní přístup k analýze konkrétních vztahů tím, že jednotlivé oddíly neurčuje podle typu teorie, ale podle toho, ke kterému společenskému procesu, jevu se vztahuje: role násilí, vztah k nacionalismu, vztah k sebeurčení, úloha křesťanství, úloha migrace. Je příznačné, že úvodní část věnovaná „konceptu“ (tedy teorii) představuje čtyři autory zastávající odlišná východiska: Max Weber, Anthony Smith, Thomas Eriksen, Rogers Brubaker. Nevýhodou takové čítanky ovšem je, že sice nabízí texty k tomu či onomu problému, ale není použitelná jako podklad pro diskuze v semináři věnovaném teoriím. V tomto směru ji Jakoubkova čítanka jednoznačně předčí.

Máme zde před sebou soubor statí, které dokumentují teoretickou vyspělost oboru, jenž u nás teprve zapouští kořeny, a to mnohem pomaleji a váhavěji než jiné, dříve nepovolené obory, jako politologie či sociologie. Je potěšitelné, že zajisté přispěje k tomu, aby se antropologie profilovala navenek a upevnila své vnitřní institucionální vazby, pokud vůbec nějaké již existují. Zejména díky vstupní stati M. Jakoubka také přispěje k sebereflexi příbuzných oborů, a možná i k tomu, že si v opozici vůči antropologii vyjasní některé své metodologické principy a zamyslí se nad tím, co jim dosud bylo samozřejmostí.

Závěrem uvedu příklad. Jedním z principů, které si nová antropologie vepsala na svůj prapor, je „skoncujeme s esencialismem“. Na základě argumentů (ale hlavně

z dehonestujících odsudků), které antropologové uvádějí, si antropologicky neškodný historik sice připadá jako hlupák, ale přesto se poněkud prostoduše dovoluje zeptat, co je tak špatného na tom, jestliže považuje za skutečnost, že řadoví obyvatelé dejme tomu Krušnohoří hovořili kolem roku 1800 německým dialektem a díky tomu se dobře dorozuměli s obyvateli druhé strany hor (aniž s nimi tvořili jednu etnickou skupinu?), a že vzdělanci žijící na tomtéž území tehdy ovládali spisovnou němčinu a považovali se nejen za Sasy, ale také za příslušníky „deutsche Kulturnation“, což jim nevadilo v práci pro svoji vlast — „Böhmen“. Co třeba skutečnost, že obyvatelstvo Žluticka ve stejné době hovořilo rovněž dialektem němčiny, ale jejich předci o dvě staletí dříve hovořili většinou česky. Je to omyl, jestliže je historik označí za příslušníky české etnické pospolitosti?

Každý společenskovědní obor má své sebevědomé pojetí oborové výlučnosti, ale právě tak je samozřejmé, že každý obor si je vědom toho, že ho s ostatními spojuje základní (esenciální?) vazba: mají společný předmět studia — člověka a lidskou společnost. Tento objekt pozorují a studují z různých pozic a pod různými zornými úhly, jejich metody se mohou různit, jejich výsledky nemusí být vždy shodné, při čemž vždy je třeba se ptát, které rozdíly jsou odrazem rozdílného úhlu pohledu a co je rozdílem či dokonce omylem, který zkresluje obraz (re)konstruované reality.

Miroslav Hroch

